

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

10

*Rimantas Miknys
Lietuvos demokratų partija
1902-1915 metais*

1995

**LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS**

*Skiriu Motinai ir
šviesiam Tėvo atminimui*

ISSN 1392-0391

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

10

Rimantas Miknys

Lietuvos demokratų partija 1902-1915 metais

VILNIUS

A. Varno personalinė įmonė

1995

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Knyga išleista su finansine

ATVIROS LIETUVOS FONDO parama

ISBN 9986-491-22-3

© Rimantas Miknys, Lietuvos istorijos institut

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
1. LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS KŪRIMASIS IR 1902 - 1904 METŲ POLITINĖ-SOCIALINĖ PROGRAMA	16
1.1. LDP ištakos ir prielaidos	16
1.2. LDP steigimas	27
1.3. LDP pagrindinės programinės nuostatos ir jų įtaka partijos organizavimui	32
2. LIETUVIŲ (LIETUVOS) DEMOKRATŲ PARTIJOS ORGANIZACINIS IR VISUOMENINIS-POLITINIS VEIKIMAS 1905 METAIS	44
2.1. LDP organizacinės problemos, jų sprendimas ir rezultatai	45
2.2. LDP visuomeninė-politinė veikla ir partijos naujų programinių nuostatų formavimas	61
3. LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJA 1906 - 1915 METAIS	94
3.1. LDP organizacinės evoliucijos ir veiklos ypatumai	96
3.2. LDP politinės-socialinės programos bruožai	128
3.3. Tautiniai-politiniai LDP veiklos aspektai	142

IŠVADOS	168
PRIEDAI	173
LENTELĖS.....	174
LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJOS PAGRINDINIAI DOKUMENTAI	184
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	218
STRESZCZENIE	226
RÉSUMÉ.....	238
TRUMPINIAI	249
ASMENŲ RODYKLĖ.....	250

savarankiškumą vis labiau plėtėsi. Šia prasme buvo ypač reikšmingi DVS nutarimai, išreiškę lietuvių tautos valią ir pasiryžimą dėl Lietuvos politinės autonomijos. Punktas apie ją buvo įrašytas į visų lietuvių politinių jėgų programinius dokumentus, juo vadovaujantis buvo organizuojama tautinė-kultūrinė ir politinė veikla.

Tad koks vaidmuo teko LDP, kaip šie įvykiai, bendra politinė padėtis kreipė jos organizacinę veiklą, programos nuostatas, ir panagrinėsime šiame skyriuje.

Gali kilti klausimas: kodėl apsiribojome 1905 m., nes istoriografijoje, ypač sovietinio (tarybinio) laikotarpio, šiuos įvykius įprasta aptarinėti apibrėžiant 1905-1907 m. Mūsų nuomone, 1905 m. įvykiai Lietuvoje buvo žymiai savaimingesni, jų raiškos būdai ir priemonės skyrėsi nuo tokių pačių imperijoje 1906 m. (ypač nuo 1906 m. kovo mėn.). 1905 m. Rusijos valdžia sunkiai bekontroliavo politinę padėtį, ypač Lietuvoje. Nuo 1906 m. pradžios ji sustiprino represinių institucijų veiklą, siekdama nuleisti revoliucijos "gara". Įvedė Valstybės Dūmos pavidalo vos matomą parlamentarizmą ir, sumaniai derindama abu šiuos valdymo svertus, totaliai viešpatavo imperijoje iki 1915 m. 1905 m. atsiradusių politinių reiškinių, procesų raida 1906 m. buvo dirbtinai pristabdyta, ir visa monarcho valdžios politika iki pat 1915 m. buvo nukreipta minėtų procesų pasekmėms koreguoti ar likviduoti, kad nepasikartotų 1905 m. situacija. Todėl sąlygos politinių jėgų veiklai Lietuvoje 1905 ir 1906 m. (ypač nuo kovo mėn.) labai buvo skirtingos. Tad ir LDP organizaciniai bei politiniai-socialiniai veiksmai 1905 m., ieškant jų logikos ir paaiškinimo, gali būti nagrinėjami tik išskiriant juos iš įprastos 1905-1907 m. Rusijos demokratinės revoliucijos chronologijos.

2.1. LDP ORGANIZACINĖS PROBLEMOS, JŲ SPRENDIMAS IR REZULTATAI

Problemos, jų priežastys ir ieškojimų paskatos. 1905 m. įvykiai LDP užklupo netikėtai ir visiškai jiems nepasiruošusią nei organizaciniu, nei politiniu (programiniu) atžvilgiu. Naujomis sąlygomis organizacinės partijos problemos dar labiau paaštrėjo, iškilo partijos likimo klausimas. Ne

¹ S. Matulaitis, *Atsiminimai*, Vilnius, 1957, p. 145; M. Römer, *Litwa*, s. 339-436; A. Булат, *Литовцы*, СПб, 1909, A. Tyła, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, Vilnius, 1968; Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 333-334.

² M. Römer, *Litewskie stronictwa polityczne*, s. 31.

vienas iš rašiusiųjų apie LDP veiklą revoliucijos laikotarpiu tai yra pažymėjęs. Organizacinį ir idėjinį pakrikimą partijos gretose pirmaisiais revoliucinių neramumų mėnesiais yra nurodę S. Kairys, K. Bielinis, J. Audėnas, V. Kvieska³. Į tai dėmesį yra atkreipę M. Römeris, A. Merkelis, Ernestas Galvanauskas⁴. Tai patvirtina ir archyvinė medžiaga, ypač vadovavusių partijai J. Bagdono ir P. Višinskio laišakai. Jau 1905 m. vasario 7 d. "Varpo" ir "Ūkininko" žurnalų redaktorius J. Bagdonas savo laiške LDP CK buvo labai sunerimęs dėl partijos veiklos ir organizacijos naujomis aplinkybėmis: *"Žodžiu nėra jokių žinių, jokių nusprendimų ir nurodymų, jokios pagalbos, jokio ryšio, jokios garantijos, jokios perspektyvos... Nuo I. VIII. (19) 04 progresyviškai žengiama prapultin..."*⁵.

O išėjus "Varpo" ir "Ūkininko" tretiesiems numeriams jis kategoriškai pareiškė, jog *"V. [\"Varpas\". - R.M.] Ū. [\"Ūkininkas\"] ant prapulties krašto. Priežastis - LDP bankrotas, priežastis LDP bankroto - spaudos leidimas [draudimo panaikinimas. - R.M.] [...] Organizacija pilnutėliai suirusi. [...] pirmiausia pakasu V. [arpa], o kiek vėliau Ū. [kininką]"*⁶.

Organizacijos stoką 1905 m. balandžio 10 d. laiške nežinomam asmeniui pažymėjo P. Višinskis⁷. Krizinę partijos organizacinę būklę apibūdina ir "Varpo" padėtis LDP netekus šalininkų iš nuosaikiųjų liberalų ir socialdemokratų. "Varpui" nuolat trūko lėšų, medžiagos. Nuo 1905 m. pradžios mėnraštis teišeidavo vieną kartą per du mėnesius (dvigubi numeriai, išskyrus trečiąjį ir šeštąjį). Labai sumažėjo korespondentų skaičius. 1902 m. "Varpe" buvo paskelbtos 56 korespondencijos, tuo tarpu 1905-aisiais - tik 9 (žr. 5 lentelę).

Šios LDP organizacinės suirutės priežastys buvo tokios pat kaip ir 1904 m., tik ekstremaliomis sąlygomis jos pasidarė dar akivaizdesnės.

"Skaudžiausiai demokratams keršijo "Varpo" juose auklėtas mentalitetas, kad inteligentai yra "tautos žiedas", skirtas tautai vadovauti, [...] Demokratai norėjo atstovauti visai tautai ir visiems vadovauti, tebevadovaudami patys sau ir nevisuomet sutartinai. Demokratai tikrai gyveno krizę, bet tikroji krizės priežastis buvo ta, kad jie nedarė jokių pastangų organizaciniai susirišti su ta socialine baze, kurios reikalus bandė atstovauti "Ūkininke", ir jie pasiliko izoliuota inteligentų grupė, atšlyjusi ir nuo kaimo..." - taip aiškino LDP situaciją 1905 m. S. Kairys⁸. Su išdėstytais teiginiais iš esmės sutinkant, reikia juos patikslinti. Pastangos suartėti su valstiečiais (ūkininkais), kaip vėliau matysime, buvo labai aktyvios ir konkrečios, ypač tų metų antrojoje pusėje. Tačiau krizę tiesiogiai sąlygojo jau minėtas partijos "liberalus" statusas, su juo susiję abstraktūs partijos organizaciniai principai, galioję tik popieriuje, bei programos stoka. Karšti 1904 m. ginčai dėl programos, veikimo dar labiau suaktyvėjo. Ki-

lo klausimas: ar, pasinaudojus caro valdžios pozicijų silpnėjimu, reikalaui geresnių, palankesnių sąlygų tautinei-kultūrinei veiklai ir "revoliucijos" keliu stiprinti tautinį indentitetą, ar, jungiantis su visomis prieš Rusijos priespaudą pakilusiomis tautomis, per revoliucinę kovą gauti politines laisves, garantuojančias tautos egzistenciją.

J. Bagdonas, gindamas pirmąją poziciją, kritikavo antrąją - pabrėžė, jog LDP 1902-1904 m. savo veikloje daugiausia dėmesio skyrė spaudos gražinimo klausimui ir nepakankamai - kitoms tautinėms-kultūrinėms reikmėms⁹. Jis neigiamai vertino P. Višinskio, antrosios linijos šalininko, nuostatas: "A-s [P. Višinskis] žuvs. Jis pilnutėliai yra nukrypęs į naujas vėžes, matyt, daug pasitikėdamas ant "naujojo kurso". Ko gi tikėtis nuo kitų?"¹⁰. Polemika paspartino dviejų grupių atsiradimą pačioje partijoje: radikaliųjų, arba jaunųjų, ir nuosaiikiųjų, arba senųjų¹¹. 1905 m. vasarą-rudenį prie pirmųjų matome besiburiančius P. Višinskį, F. Bortkevičienę, K. Grinių, Adomą Sketerį, A. Bulotą, Joną Bortkevičių bei jaunesniuosius - Juozą Paršaitį-Gabrių, Vladą Paulikonį, Mykolą Slezevičių, E. Galvanauską, Praną Butkų... Į antrųjų grupelę, be J. Bagdono, telkėsi: ryškus lyderis A. Smetona, J. Jablonskis, P. Mašiotas, Povilas Gaidelionis, Kazimieras Žalys, Stanislovas Goesas, V. Putvinskis, J. Sabas... Dauguma jų sudarė varpininkų gvardijos likučius. Vidurio tarp radikaliųjų ir nuosaiikiųjų ieškojo, tebedegdamas tautinės vienybės idėja, J. Vileišis, kurio veiksmuose J. Bagdonas išvelgė autokratiškumo siekį, o straipsniuose - demokratinės dvasios stygių¹².

Dėl idėjinio skilimo partija kurį laiką balansavo ant prarajos krašto. Vienu metu atrodė, kad LDP vadovybėje viršų ima nuosaiikiosios, komp-

³ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 113-115; K. Bielinis, *op. cit.*, p. 402; J. Audėnas, *op. cit.*, p. 58; V. Kvieska, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai. Ligi Didžiojo seimo Vilniuje 1905", p. 54.

⁴ M. Römer, *Litwa*, s. 406; A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 59; "Iš E. Galvanausko atsiminimų", *Varpas*, 1970/1971, nr. 10, p. 101.

⁵ J. Bagdono laiškas LDP CK (1905 02 27), VUB, f. 1-F604, l. 166.

⁶ J. Bagdono laiškas LDP vyriausybei [data nenurodyta], VUB, f. 1-F604, l. 168.

⁷ P. Višinskio laiškas neišaiškintam asmeniui (1905 04 10), in P. Višinskis, *Raštai* p. 551-552.

⁸ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 123.

⁹ J. Bagdono laiškas LDP vyriausybei [data nenurodyta], VUB, f. 1-F604, l. 168.

¹⁰ J. Bagdono laiškas LDP CK (1905 02 27), VUB, f. 1-F604, l. 166.

¹¹ M. Römer, *Litwa*, s. 406; A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 59; "Iš E. Galvanausko atsiminimų", p. 101.

¹² J. Bagdono laiškas P. Višinskiui (1905 08 17-20), VUB, f. 1-F604, l. 173b.

romisinės tendencijos. Todėl P. Višinskis, nebesitikėdamas apginti savo pozicijų, 1905 m. kovo 20 d. iš komiteto pasitraukė¹³ ir įgijo platesnę veiksmų laisvę, bandė realizuoti savo liniją kaip eilinis LDP narys. Netrukus, po pusės metų, apie savo atsisakymą toliau dirbti "Varpo" ir "Ūkininko" redakcijoje pranešė M. Zauniūtė, galutinai apsisprendusi savo tolesnę veiklą susieti su socialdemokratais¹⁴. Trumpam laikui pavasarį dėl nesutarimų su J. Bagdonu ir P. Višinskiu iš aktyvaus LDP darbo buvo pasitraukęs J. Vileišis¹⁵, o 1905 m. balandžio 23 d., motyvuodamas nusivylimu LDP darbu, apie savo atsisakymą redaguoti laikraščius, baigiant šeštuoju "Varpo" numeriu, pranešė Škotijoje tebebuvęs J. Bagdonas¹⁶. Gelbėdamas padėti, susirinkęs ir posėdžiavęs 1905 m. gegužės 8-9 (21-22) ir birželio 14 (27) d. Vilniuje, partijos suvažiavimas laikraščių redagavimą ir partijos komiteto funkcijas pavedė LDP Vilniaus kuopai¹⁷ (žr. 2 lentelę). Tačiau "Varpo" ir "Ūkininko" tai nebeišgelbėjo. "Ūkininkas" sustojo išėjus dešimtajam tų metų numeriui, o vien tik J. Vileišio, K. Griniaus ir P. Višinskio prirašyti paskutiniai trys dvigubi "Varpo" numeriai taip pat rodė nelegaliojo "kudirkiško" laikraščio egzistavimo pabaigą. Nors ir buvo manyta toliau "Varpą" leisti neperiodiškai¹⁸, tačiau 1906 m. jis jau nepasirodė.

Tai aiškiai liudijo, jog 1902-1904 m. LDP puoselėta perspektyva tapti lietuvių inteligentiją vienijančiu centru 1905 m. dar labiau nutolo. "Aukšnio vidurio" paieškos atsidūrė aklavietėje. Revoliucinių įvykių Rusijoje kaitinami ryžtingiau nusiteikę inteligentai vis daugiau linko prie socialdemokratų, o nuosaikesnieji ir toliau atramos ieškojo apie "Vilniaus žinias" besitelkiančioje grupelėje. 1905 m. pirmojoje pusėje jos branduolį sudarė: P. Vileišis, J. Kriaučiūnas, P. Klimaitis, M. Davainis-Silvestravičius, T. Kašuba, J. Daujotas. 1905 m. vasarą-rudenį prie jų prisijungė J. Basanavičius, Jonas Kaunas, P. Matulionis, J. Ambraziejus, Stanislovas Stakele, V. Urbanavičius-Urbonas, Antanas Vėgėlė. Ši grupelė, inicijuodama DVS sušaukimą, jo parengiamąjį darbą išnaudojo ir nuosaikiesiems liberalams sutelkti į partinę organizaciją. Tuoju pat po Seimo, 1905 m. gruodžio 10 d., jie įkūrė Tautiškąją lietuvių demokratų partiją¹⁹. Vis dėlto akivaizdus LDP persiskyrimas su "Vilniaus žinių" grupe įvyko dar metų pradžioje, kai P. Višinskis, protestuodamas prieš "Vilniaus žiniose" propaguojamas nacionalizmo idėjas*, iš redakcijos pasitraukė²⁰. Netenkino LDP, visų pirma jos radikalų, ir nuosaikūs šios grupės veikėjų reikalavimai caro valdžiai: jie nesiekė toliau gana ribotos kultūrinės autonomijos²¹. Tuo tarpu pastarosios grupės įtaka Lietuvos politiniam gyvenimui vis labiau stiprėjo. 1905 m. iš LDP "tautinės vienybės idėjos" perėmusi propaganda, "Vilniaus žiniose" kaip svarbiausią propaguodama tautišku-

mo principą, ji tapo rimtu politiniu konkurentu LDP ir LSDP. Apie tai liudija lemiamas jos vaidmuo sušaukiant DVS²².

Dar rimtesnis LDP konkurentas 1905 m. buvo ankstesnis varžovas - LSDP, kuri nors taip pat buvo nelegali, bet pakankamai gerai sutelkta, turėjo savo organizaciją ne tik miestuose, bet ir kaimuose. A. Tylos pateiktais duomenimis, provincijoje 1905 m. plačiausias jos organizacijų tinklas buvo Ukmergės, Šiaulių, Telšių ir kai kuriose Užnemunės apskrityse²³. LSDP organizacijos, kuopelės aktyviai veikė - agitavo valstiečius, rengė mitingus, demonstracijas. Čia LSDP rėmėsi ne tik "savo" atstovaujama luomu - kaimo proletariatu (žemės ūkio darbininkais), bet ir vidutiniais ir net stambiais valstiečiais²⁴ formuojant valstiečių vietinės savivaldos lietuviškus organus, demokratinant pradines mokyklas, t.y. paverčiant jas lietuviškomis. Vidutiniai ir stambieji valstiečiai, pats kultūringiausias kaimo elementas, lengviau už kitus sugebėjęs revoliucionizuotis, socialdemokratams buvo reikalingas įgyvendinant politinius-kultūrinius tautos išsivadavimo iš Rusijos priespaudos uždavinius, kuriuos 1905 m. jie laikė jei ne svarbesniais, tai bent vienodo reikšmingumo kaip ir kovos už darbininkų socialinės-ekonominės būklės pagerinimą²⁵. Todėl LSDP tapo įtakingiausia, veikliausia politine jėga Lietuvoje ir grasino LDP siekiamis remtis valstietija.

¹³ 1905 03 20 LDP CK nutarimai, VUB, f. 1 - F614, l. 68; P. Višinskio laiškas M. Zauniūtei (1905 04 13), VUB, f. 1 - B463, l. 72. Jame skundžiamasi J. Vileišio nenuosekliu ir "despotišku" elgesiu vadovybėje.

¹⁴ J. Vileišio laiškas M. Zauniūtei (1905 04 07), VUB, f. 1 - F462, l. 102.

¹⁵ P. Višinskio laiškas M. Zauniūtei [Vilnius 1905 ?], in P. Višinskis, *Raštai*, p. 558.

¹⁶ J. Bagdono laiškas P. Višinskiui (1905 04 23), VUB, f. 1 - F604, l. 169a.

¹⁷ Patvirtintieji nutarimai visuotino susirinkimo LDP 8, 9, 10 gegužės ir nutarimai 14 birželio 1905 m., VUB, f. 1 - F614, l. 131.

¹⁸ "Nuo "Varpo" ir "Ū-ko" redakcijos", *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 133.

¹⁹ R. Miknys, E. Motieka, *op. cit.*, p. 94-95.

* Buvo kritikuojamas agresyvus nacionalizmas, kuriam būdingas perdėtas savo tautos interesų iškėlimas, neatsižvelgiant į kitų, ypač šalia gyvenančių, tautų interesus. Pažymėtina, kad LDP nariai dažnai pasisakydavo prieš tokį nacionalizmą, kuris jau nesutapo su liberaliu gynybinio pobūdžio nacionalizmu; jį išreiškė bendras lietuvių tautinis judėjimas, siekęs iškovoti lietuvių tautai lygias su kitomis tautomis kultūrinės, ekonominės ir politines teises ir jas apginti.

²⁰ P. Višinskio laiškas Petru Vileišiui [1905 m. sausis], in P. Višinskis, *Raštai*, p. 537-539.

²¹ Varpo red. "Ar galime mes šelpti legališkąją spaudą", *Varpas*, 1905, nr. 4, p. 44.

²² R. Miknys, E. Motieka, *op. cit.*, p. 93.

²³ A. Tyla, *op. cit.*, p. 59.

²⁴ *Ibid.*, p. 196.

²⁵ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 81.

Tokios konkurencijos rimtumą demokratams 1905 m. rugpjūčio mėn. priminė ir ALRŠK, paskirstydamas surinktas aukas. Demokratai iš jų gavo 150, o LSDP "Draugo" organizacija - 225 dolerių. Ta proga komiteto kasininkas Jonas Šliūpas rašė: "[...] varpiečiai turėtų atsiminti, kad jeigu jie dėl revoliucijos Lietuvoje daugiau nepadarys, negu darę yra iki šiolai, tai gali iš Amerikos nedaug ką susilaukti [...]"²⁶. Taigi aštrėjanti politinė kova ir su socialdemokratais, ir su nuosaikiais liberalais kelė LDP partinio sutelktumo, partijos reorganizacijos būtinybę, norint išlaikyti demokratų veiksmingumą sparčiai besikaitaliojančių tautinių-revoliucinių įvykių kaideoskope.

Reikia pažymėti, kad šią būtinybę suvokė tiek LDP dešinieji, tiek ir kairieji. Abi pusės atkreipė dėmesį į partijos saviizoliaciją, ir buvo ieškoma būdų jai įveikti. Dar 1905 m. vasario 27 d. J. Bagdonas rašė: "*Aš vėlyčiau perkelti veikimą į miestus ir ten kurti kuopas, priimti į savo tarpą ir sodiečius, organizuoti kuopas sodžiaus. Be organizacijos negalima nė propaganda, nė agitacija...*"²⁷.

Tačiau iki pat 1905 m. vasaros partijos vadovybė konkrečių priemonių šiems siūlymams įgyvendinti nesiėmė. Tam trukdė minėti radikaliųjų ir nuosaikiųjų tarpusavio nesutarimai. Ginčai nenurimo ir po 1905 m. gegužės-birželio mėn. partijos suvažiavimo, kuriame CK funkcijos buvo perduotos Vilniaus kuopai. Kaip yra pažymėję F. Bortkevičienė, M. Rōmeris, kuopos nuosaikieji (A. Smetona, J. Jablonskis, P. Gaidelionis), būdami evoliucijos ir kultūrinio-tautinio darbo šalininkai, manė, jog liaudis dar yra nesubrendusi sąmoningai aktyviai veiklai ir dar negali būti savarankišku įvykių veiksmu. Iš esmės neprieštaraudami darbui tarp valstiečių, jį ir toliau ribojo kultūrinio švietimu, tautinės savimonės žadinimu. Baimindamiesi, jog politinis aktyvumas valstiečius gali skatinti destruktiviam veikimui, pasisakė prieš partijos kuopų, krypstančių į tokį darbą, kūrimą, ir radikaliųjų demokratų nuostatas vadino demagogija²⁸.

Jaunieji demokratai, įvykių genami, nekantravo ir, nelaukdami oficialaus partijos vadovybės pritarimo, pradėjo "ėjimą į liaudį", siekdami padėti pagrindą masinei politinei organizacijai, nes besivystanti Rusijos revoliucija tam teikė vilčių. Agitatoriais kaime dirbo studentai E. Galvanauskas (Čypėnai, Girsūdai), V. Paulikonis (Kavarskas, Taujėnai)²⁹, taip pat J. Paršaitis-Gabrys (Šunskai, Sasnava, Grižai, Paežeriai, Pilviškiai, Gudeliai), mitinguose žmonai Joanai Griniuvienei (socialdemokratai) talkininkavo K. Grinius (Marijampolė). J. Paršaitis-Gabrys, V. Paulikonis Suvalkijos kaimuose ėmė savavališkai kurti LDP kuopeles³⁰, kurių nariai uždarinėjo rusiškas mokyklas ir steigė jų vietoje lietuviškas. Šiai veiklai neprieštaravo, netgi skatino ne tik P. Višinskis, F. Bortkevičienė, bet

ir J. Vileišis, A. Smetona, V. Putvinskis, J. Jablonskis, nes tai sutapo su jų nuostatomis plėsti tautinę-kultūrinę veiklą. Todėl LDP vadovybė vienin-
gai ir aktyviai parėmė LMS kūrimą.

Lietuvių mokytojų susivienijimo įkūrimas. Pasak J. Paršaičio-Gabrio, 1905 m. vasarą jau iškėlus LDP CK idėją sušaukti lietuvių mokytojų suva-
žiavimą Vilniuje ir įkurti mokytojų sąjungą, niekas tam nepasipriešino ir
partijos vadovybė įpareigojo J. Paršaitį-Gabrį šiuos sumanymus vykdyti³¹.
Pasitelkę iš "Vilniaus žinių" grupės P. Klimaitį, pritarus F. Bortkevičie-
nei, J. Paršaitis-Gabrys liepos 26 d. sušaukė Suvalkijos mokytojų susirin-
kimą (dalyvavo 15 žmonių), kuriame buvo nutarta po kelių savaičių Vil-
niuje surengti Steigiamąjį mokytojų sąjungos suvažiavimą. Rugpjūčio
mėn. susirinkę iš pradžių J. Paršaičio-Gabrio ir P. Višinskio bute, o po to,
vengdami policijos, persikėlę ant Trijų Kryžių kalno, 40 mokytojų, vado-
vaujami minėtų iniciatorių, įkūrė LMS ir priėmė programą, paskelbtą
1905 m. "Varpo" 9/10 Nr.³² Joje buvo pasisakoma už mokslą gimtąja -
lietuvių kalba, pradinių mokyklų programos praplatinimą, mokytojų ren-
kamumą, politinės vyriausybės priežiūros ir rusifikacinių tendencijų mo-
kyklose panaikinimą, visuotinio privalomo mokslo įvedimą, Vilniaus uni-
versiteto sugrąžinimą ir t. t. Buvo užsibrėžta telkti po visą imperiją išsisk-
laidžiusius lietuvių mokytojus, tačiau susivienijimas turėjo būti ne tik pro-
fesinė, bet ir politinė organizacija, nes programa deklaravo kovą "*už poli-
tišką Lietuvos laisvę, be kurios negalima bus nei įvykdyti virš minėtos apš-
vietimo reorganizacijos [...]*"³³.

Susivienijimo nariai po suvažiavimo stengėsi didinti narių skaičių, agi-
tavo valstiečius uždarinėti rusiškas mokyklas, aktyviai patys dalyvavo šio-
se akcijose. LDP ir toliau rėmė LMS veiklą. J. Paršaitis-Gabrys, J. Jab-
lonskis, A. Smetona, P. Višinskis parengė ir "Ūkininko" 8 Nr. išleido atsi-
šaukimą "Šalin valdžios mokyklas", kuriame buvo raginama uždaryti se-

²⁶ J. Šliūpo laiškas "Varpo" ir "Ūkininko" redakcijai (1905 08 22), MAB, f. 56 - 155, l. 34, 35.

²⁷ J. Bagdono laiškas p. Vyr. (Centro Komitetui), VUB, f. 1 - F604, l. 166.

²⁸ F. Bortkevičienė, "Senam draugui", *Varpas*. Jubiliejinis Dr. K. Griniaus numeris, 1926, p. 189; M. Römer, *Litwa*, s. 406.

²⁹ A. Tyla, *op. cit.*, p. 88.

³⁰ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 963; LDP apskaita duotoji Amerikos lietuvių revoliucijos šelpimo komitetui (1906 01 14), VUB, f. 1 - F614, l. 283-291.

³¹ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 964.

³² *Ibid.*; M. Römer, *Litwa*, s. 363-364; *Lietuvių Enciklopedija*, t. 19, p. 135-136; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos (1905-1914)*, Vilnius, 1935, p. 13, 26, 29.

³³ "Lietuvių mokytojų suvažiavimo nusprendimai", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 97-98.

našias, pašalinti buvusius mokytojus ir išrinkti naujus - lietuvius. Be to, su LDP parašu buvo išleisti atsišaukimai: "Lietuviai, pagerinkime mūsų mokyklas!", "Apie vidutines mokyklas", "Žodelis į Lietuvos dvarininkus". Paskutiniame apeliuojant į sąžinę, sulenkėjusi Lietuvos bajorija buvo kviečiama paremti lietuviškųjų pradinių mokyklų kūrimą³⁴. Ne viena mokykla buvo uždaryta LDP vardu.

Tačiau LMS nebuvo pavaldi ar priklausoma LDP nei pagal statutą, nei pagal faktinę padėtį. 1905 m. pabaigoje didesnę įtaką susivienijimui turėjo nuosaikieji liberalai iš "Vilniaus žinių". Apie tai liudija ir 1905 m. gruodžio 6-7 d. įvykusio antrojo LMS suvažiavimo išrinkta valdybos sudėtis: G. Landsbergis (pirmininkas), Ona Pleirytė-Puidienė (sekretorė), P. Klimaitis, F. Bortkevičienė (kasininkė. - R. M.), J. Paršaitis-Gabrys³⁵. Pirmieji trys buvo "Vilniaus žinių" aplinkos žmonės, tačiau nežinoma, kad būtų kilę didesnių nesutarimų, nes lietuvių visuomenė, remdamasi 1865-1904 m. kovos už lietuvišką spaudą ir mokyklą tradicijomis³⁶, be išimties, kokia bebūtų jos klasinė padėtis ir kryptis, buvo vieninga mokyklų atžvilgiu. Tad susivienijimo veiklai pritarė, ją rėmė ir nuosaikieji liberalai, ir abiejų grupių demokratai, ir socialdemokratai, taip pat krikščionys demokratai.

Lietuvos valstiečių sąjungos steigimas. LMS kūrimas bei veikla pertvarkant mokyklas pralaužė ledus LDP vadovybėje ir grynai valstietiškos organizacijos steigimui. Ir čia lėmė LDP radikalų iniciatyva, F. Bortkevičienės, K. Griniaus pritarimas. Istoriografijoje neabejojama, jog LVS susikūrė, pritarus LDP, šios partijos jaunimo pastangomis³⁷. Tačiau, išskyrus M. Römerį ir J. Paršaitį-Gabrį, visų rašiusiujų dėmesys buvo sutelktas į patį LVS įkūrimo faktą, paskelbtą DVS (gruodžio 5 (18) d.), palikus nuošalyje sąjungos genezės klausimus. O jie reikšmingi tyrinėjant tolesnius LDP ir LVS organizacinius tarpusavio santykius bei idėjinių nuostatų įtakas.

Vienas svarbiausių LVS susikūrimo momentų yra tai, jog pirmosios būsimos valstiečių sąjungos kuopos radosi be LDP oficialaus nutarimo, spontaniškai. LDP nariai - J. Paršaitis-Gabrys, V. Paulikonis, E. Galvanuskas - tų metų vasarą-rudenį, agituodami mitinguose prieš caro administraciją, rusų mokytojus, demonstracijose, bendraudami su valstiečiais, pritarė ir kuopų kūrimuisi, taip pat patys jas organizavo. Kaip rodo mūsų anksčiau minėtas faktas Suvalkijoje, jos buvo vadinamos ir LDP kuopelėmis. J. Paršaitis-Gabrys yra minėjęs: "*1905 metų vasarą, važinėdamas po Suvalkiją, pradėjau steigti valstiečių sąjungos kuopas*"³⁸. Tai buvo tos pačios kuopos, kaip jis pažymi, tik "*kuriamos L.D.P. platformoj*". Dažnai jos buvo reorganizuojamos iš V. Mickevičiaus-Kapsuko "Draugo" organizacijos

(socialdemokratų) sukurtų kuopų³⁹. Panašiai veikė ir E. Galvanauskas. Lapkričio mėn. jis norėjęs konsultuotis su LDP vadovybe, bet F. Bortkevičienė patarė: "*Nieko nelauk ir nesitikėk iš senių. Veik ir toliau kaip tavo galva išmano*"⁴⁰. Tik lapkričio mėn. antrojoje pusėje J. Paršaitis-Gabrys pranešė iš pradžių P. Višinskiui, po to J. Vileišiui, A. Smetonai, J. Jablonskiui apie savo sumanymą kurti LVS, kuri su LDP būtų susijusi autonominiais ryšiais. Iš esmės LDP vadovybė sužinojo apie jau įvykusius faktus - būsimos sąjungos kuopelių egzistavimą - ir todėl atmesti šios idėjos negalėjo. Bet dėl sąjungos reikalingumo sunku buvo įtikinti net P. Višinskį.

"*Jeigu nori LDP kariuomenės, tai steig LDP kuopeles provincijoj, o partijos jėgų neskaldyk, naujos organizacijos nekurk, nes ji paskui gali ir partiją praryti*"⁴¹, - nuogastavo jis ir, žinoma, ne be pagrindo. Tik J. Paršaičiui-Gabriui pasirėmus Mokytojų susivienijimo praktikos pavyzdžiu, pavyko įtikinti ne tik P. Višinskį, bet ir kitus: A. Smetoną, J. Vileišį, J. Jablonskį. Pastarasis net patikslino naujos organizacijos vardą, pasiūlydamas vietoj "Ūkininkų" "Valstiečių" pavadinimą, kaipo apimantį platesnius visuomenės sluoksnius. Specialiame LDP CK posėdyje buvo aptartas LVS kūrimas, tai pavesta daryti J. Paršaičiui-Gabriui su sąlyga, jog LVS palaikys su LDP "*ankštą kontaktą*..."⁴². Subjektyvus šitokio sprendimo stimulus, matyt, buvo aktyvi F. Bortkevičienės parama, o objektyvus - supratimas, jog tik taip įmanoma išplėsti partijos veiksmingumą ir įtaką krašte, ir baimė netekti aktyvių jaunųjų narių, kurie jau buvo įkūrę kuopeles ir turėjo nors ir labai dar silpnus, bet visiškai savarankiškos veiklos pagrindus. Su

³⁴ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 965; A. Tyla, *op. cit.*, p. 124; "Lietuviškos mokyklos", *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 121.

³⁵ *Lietuvių Enciklopedija*, t. 19, p. 136; V. Žilėnas, *op. cit.*, p. 26, 29.

³⁶ M. Römer, *Litwa*, s. 362-363.

³⁷ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 93-94; K. Bielinis, *op. cit.*, p. 367; M. Römer, *Litwa*, s. 398-399; Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t.1, p.296; J. Audėnas, *op. cit.*, p. 63-66; J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 1, p. 13; V. Kviška, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai ligi Didžiojo Seimo Vilniuje 1905 m.", p. 62; M. Krupavičius, *Visuomeniniai klausimai*, p. 41-42; E. Galvanausko prisiminimuose (*Varpas*, 1970/1971, nr. 10, p. 103-104) teigiama, jog LVS atsirado "be jokio ryšio su kokia nors esama partija", bet čia galvoje turimi DVS metu priimti "Valstiečių nutarimai", kurių pagrindą sudarė Čypėnų valsčiaus susirinkimo nutarimai.

³⁸ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 13.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ "Iš E. Galvanausko atsiminimų", p.101.

⁴¹ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 13.

⁴² *Ibid.*

tuo turėjo taikstytis pirmiausia P. Višinskis, nenorėjęs, jog radikalai LDP liktų mažuma, o ir A. Smetona, J. Jablonskis, J. Vileišis, suvokę, kur slypi LDP gyvastis revoliucinių įvykių sąlygomis.

Tačiau kokie veiksniai skatino jaunuosius LDP radikalus kurti savo organizaciją ir kodėl ketinta ją daryti autonomišką LDP? Niekam iš rašiusiųjų apie LVS nekyla abejonių, jog svarbiausias išorinis veiksnys, skatinęs LVS kūrimąsi, buvo 1905 m. liepos 31 d. - rugpjūčio 1 d. įvykusiame steigiamajame Rusijos valstiečių sąjungos suvažiavime įkurta sąjunga, artima socialistams revoliucionieriams (eserams), kurios radikali politinė programa ir revoliucinė taktika imponavo J. Paršaitį-Gabrį, E. Galvanauską ir skatino juos kurti panašią organizaciją Lietuvoje⁴³. J. Paršaičio-Gabrio rašytame ir lapkričio 25 d. "Vilniaus žiniose" išspausdintame atsišaukime į ūkininkus dėl "Lietuvių ūkininkų susivienijimo" steigimo gana išsamiai apibūdinta rusų sąjungos kūrimasis, jos veikimo principai⁴⁴.

Žinant idėjinę, organizacinę LDP padėtį, nesunku atsekti ir vidines LVS steigimo paskatas. Radikalai troško būti ne tokie priklausomi nuo partijos nuosaikiųjų ir laisviau bei efektyviau veikti. Kurti visiškai savarankišką organizaciją jautėsi per silpni. Be to, matyt, akivaizdi P. Višinskio, F. Bortkevičienės, K. Griniaus įtaka ir autoritetas partijoje teikė jiems vilčių, jog pavyks nukreipti partijos evoliuciją radikalesne kryptimi.

Gavus LDP CK pritarimą steigti LVS iki pat DVS pradžios vyko aktyvus organizacinis-parengiamasis darbas. J. Paršaitis-Gabrys paskelbė minėtą atsišaukimą į ūkininkus "Vilniaus žiniose", parengė ir išleido brošiūrą "Mūsų valsčius ir jo ydos", kurioje buvo smerkiama Rusijos valdžios priespauda, atkreipiamas dėmesys į valstiečių beteisiškumą, teismų galingumą, rusifikavimą per mokyklas⁴⁵. Brošiūros pagrindiniai teiginiai buvo paimti iš vienos pirmųjų Paežerių valsčiuje jo įkurtų LVS kuopų programinės deklaracijos⁴⁶. Remiantis jais buvo agituojama už LVS kuopų kūrimą, Sąjungos organizavimą⁴⁷. Be abejo, DVS sušaukimo idėja stimuliuojo LVS steigimo pagreitinimą. Vilniuje susikūrė iniciatyvinis LVS organizacinis komitetas iš J. Paršaičio-Gabrio, Liudo Girso, Donato Alseikos ir P. Butkaus⁴⁸. Visi jie aktyviai dalyvavo DVS OK darbe, todėl minėtame atsišaukime, ragindami valstiečius stoti į besikuriančią sąjungą, agitavo juos rinktis gruodžio 4-5 d. ir į Visuotinį lietuvių suvažiavimą. J. Paršaičio-Gabrio ir J. Basanavičiaus abipusiu susitarimu tuo pat metu buvo numatoma sušaukti ir LVS steigiamąjį suvažiavimą. Taip bandyta apsidrausti dėl Lietuvių suvažiavimo (DVS) dalyvių skaičiaus⁴⁹.

Pasak J. Paršaičio-Gabrio, iki DVS ir steigiamojo LVS suvažiavimo Suvalkijoje jo paties buvo įkurta 10 LVS kuopų. Žemaitijoje kuopas stei-

gė P. Butkus, Trakų apskrityje - L. Gira, Kauno apskrityje, apie Alsėdžius - D. Alseika. E. Galvanauskas mingavo Pakuršėje, Pasvalio apylinkėse, platindamas jo įkurtos Čypėnų valsčiaus kuopos taip pat jo parengtus ir suredaguotus nutarimus⁵⁰.

Steigiamasis LVS suvažiavimas įvyko antrosios - lapkričio 22 (gruodžio 5 d.) - DVS suvažiavimo dienos rytą. Dalyvavo apie 800 žmonių. Suvažiavimui deramai nepasirengta: nebuvo programos projektų, oficialiai niekur nepaskelbta suvažiavimo dienotvarkė. J. Paršaitis-Gabrys paskubomis bendrais bruožais paaikšino organizacijos uždavinius ir veiklos būdus. Diskusijoje, kurioje, be jo, kalbėjo E. Galvanauskas, D. Alseika, P. Višinskis, mitinginiu būdu buvo aptartos kuriamos sąjungos programinės nuostatos⁵¹. Buvo pritarta suvažiavimo programinei rezolucijai - "Nutarimas Lietuvos valsčių susirinkusių Vilniuje lapkričio 22 [gruodžio 5] 1905 m.", kuri buvo sudaryta remiantis Čypėnų ir Paežerių valsčių valsčių nutarimais (parengtais E. Galvanausko ir J. Paršaičio-Gabrio). Joje, pareiškus būtinumą rinkti savo Seimą, kuris, susirinkęs Vilniuje, turės valdyti kraštą, buvo išdėstyta artimiausių dienų veiksmų programa: nemokėti valdžiai mokesčių, šalinti caro valdžios pareigūnus, valdžios paskirtus mokytojus, rinkti naują valdžią, valsčių teismus keisti trečiųjų teismais, neleisti jaunimo į kariuomenę ir pan.⁵² Ši rezolucija sukonkretino DVS nutarimus; pasibaigus Seimui, jos buvo atspausdinta 26000 egz. ir platinta kartu su DVS nutarimais. Ji turėjo didelę įtaką valstiečių politiniam veikimui⁵³.

⁴³ M. Römer, *Litwa*, s. 398-399; St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 94; K. Bielinis, *op. cit.*, p. 367; V. Kieska, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai. Ligi Didžiojo Seimo Vilniuje 1905", p. 59.

⁴⁴ J. Gabrys, "Atsišaukimas į ūkininkus", *Vilniaus žinios*, nr. 266, 1905 11 25.

⁴⁵ [J. Paršaitis-Gabrys], *Mūsų valsčius ir jo ydos*, Vilnius, 1905, p. 1-15.

⁴⁶ M. Römer, *Litwa*, s. 398-399.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 399.

⁴⁸ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 13.

⁴⁹ *Ibid.*; E. Motieka, "Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizacija", *Proskyna*, 1990, nr. 4-7, p. 239.

⁵⁰ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 13, 14.

⁵¹ *Ibid.*, p. 58; M. Römer, *Litwa*, s. 399-405; St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 94; J. Audėnas, *op. cit.*, p. 63-65; J. Audėnas yra klaidingai nurodęs, kad suvažiavime dalyvavo ir diskusijoje kalbėjo P. Ruseckas - jis į Vilnių iš Rusijos atvyko pasibaigus DVS (Žr.: P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 203.).

⁵² Nutarimas Lietuvos valsčių susirinkusių Vilniuje lapkričio 22 (gruodžio 5) 1905 m., MAB, f. 37-11440.

⁵³ K. Bielinis, *op. cit.*, p. 111; J. Audėnas, *op. cit.*, p. 65; Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 296.

J. Paršaičio-Gabrio teigimu, pritarus pačios organizacijos steigimui, viši susirinkimo dalyviai į ją įstoję ir buvęs patvirtintas provizorinis LVS komitetas: J. Paršaitis-Gabrys, L. Gira, D. Alseika, E. Galvanauskas, P. Butkus, Pranas Paršaitis-Siūlelis, Antanas Paršaitis⁵⁴.

Po suvažiavimo informaciją apie LVS įkūrimą, suvažiavime priimtus nutarimus dėl organizacijos veikimo pirmajame "Lietuvos ūkininko" numeryje paskelbė J. Paršaitis-Gabrys. Buvo nurodyta, jog kiekvienoje valsčiaus kuriamoje LVS kuopoje turi būti ne mažiau kaip penki nariai, susipažinę su Sąjungos tikslais bei uždaviniais. Kuopos išsirenka pirmininkus, kurie kas mėnesį aptaria savo apygardos reikalus ir jeigu reikia, savo atstovus siunčia į apskritis, gubernijos ir net visos Lietuvos valstiečių susirinkimą, turėjusį teisę rinkti sąjungos vadovybę - "Didįjį komitetą". Buvo raginama valstiečius vienytis į kuopas ir ruošti suvažiavimui, kuris turėjo priimti LVS programą. Joje buvo numatoma aptarti bendrųjų ganyklų, servitutų, girių ir miškų valdymo, kelių taisymo ir mokesčių klausimus. Visais reikalais patarta kreiptis į "Lietuvos ūkininko" redakciją⁵⁵. Čia LVS reikalais rūpinosi F. Bortkevičienė, vienintelė iš LDP vadovų įėjusi ir į LVS komitetą (įtraukta jau po LVS steigiamojo suvažiavimo)⁵⁶. Vis dėlto redakcijos prieraišas minėtam J. Paršaičio-Gabrio straipsniui liudija LDP vadovybės, visų pirma šio legalaus LDP organo redaktorių A. Smetonos ir P. Višinskio, nepasitikėjimą susikūrusia organizacija⁵⁷. Platūs jaunųjų radikalų užmojai kėlė jiems nerimą, nes niekas negalėjo garantuoti, jog LVS iš autonomiškos LDP organizacijos netaps politine priešininke.

Periodinės spaudos legalizavimas: "Lietuvos ūkininkas". Ne mažiau svarbus organizacinės LDP veiklos 1905 m. faktas buvo jau minėto pirmojo legalaus neoficialaus partijos periodinės spaudos organo - "Lietuvos ūkininko" - išleidimas. Panaikinus lietuviškos spaudos draudimą (1904 m. balandžio 24 (gegužės 7) d.), atsivėrė naujos įtakos liaudžiai galimybės. Tuo pat metu pasidarė aišku, jog spartės naujos visuomenės politinės struktūros kristalizacija, neišvengiamai iškils naujos politinės jėgos ir todėl aštrės jų konkurencija dėl įtakos liaudžiai. Anksčiau mūsų aptarti nauja situacija, kurią LDP svarstė 1904 m., bei 1904 m. birželio 13-14 (26-27) d. Aleksandrijoje įvykusio suvažiavimo nutarimai dėl "Varpo" ir "Ūkininko" leidimo, 1905 m. straipsniai "Varpe" rodo, jog partijos vadovai suprato legalios, nors ir cenzūruojamos spaudos žadamas geresnes nei nelegalių leidinių perspektyvas idėjų propagandai ne tik tautinių-kultūrinių, bet ir politinių poreikių srityje, nors dėl pastarųjų ir buvo abejonių⁵⁸. Nepasinaudodama proga ir nelegalizuodama nors mažos dalies savo veiklos, LDP, siekusi bent kiek išplėsti savo įtaką visuomenei, būtų pasiel-

gusi per daug neapdairiai. Tai partijos vadovams paaiškėjo jau 1904 m. pabaigoje, kai jų su dideliu entuziazmu iš pradžių remtas pirmasis legalus dienraštis "Vilniaus žinios" pasirodė besąs labai atsargus ir patiklus caro valdžiai. P. Vileišis bei apie naująjį dienraštį besitelkiantys nuosaikieji liberalai bijojo jame kelti svarbias socialines ir politines problemas - labiau bandė parodyti kultūrinių-šviečiamųjų tautos poreikių svarbą žadinant tautinę savimonę. Be to, dienraštis, deklaruodamas tautos vienybę ir skelbdamasis "bepartiniu" organu, veikė ir nepartinę inteligentiją, ir valstietiją, t.y. pretendavo į tuos pačius sluoksnius kaip ir LDP, ir tapo politinio konkurento, o ne partnerio organu. J. Vileišis atsiminimuose yra pažymėjęs: "*Mes jautėme, jog negalime sutilpti tame laive, kuriame buvo pradėjusios plaukti mano mylimojo brolio a.a. Petro Vileišio leidžiamos "Vilniaus žinios". Tautinė jų vėliava negalėjo mums nepatikti - mes visi ją branginame, bet mes norėjome pasakyti naujus žodžius tiems darbo žmonėms, kurie rodos stumte stūmė visą augantį ir stiprėjantį Rusijos demokratinį revoliucinį gyvenimą...*"⁵⁹.

Todėl partijos vadovybei pritarus, J. Vileišis 1905 m. sausio 12 (1904 m. gruodžio 30) d. padavė prašymą Rusijos vyriausiajai spaudos reikalų valdybai dėl "Lietuvos ūkininko" leidimo⁶⁰, kuris buvo gautas tų pačių metų gegužės 18 (31) d.⁶¹. Tačiau tik po 1905 m. spalio 17 d. caro manifesto paskelbimo švystelėjus vilčiai, kad susidarys sąlygos legaliai politinei veiklai, LDP, ieškodama galimybių organizacinei bei idėijinei krizei įveikti ir norėdama užmegzti platesnius ryšius su masėmis, gruodžio mėn. pradėjo leisti legalų savo neoficialų organą - "Lietuvos ūkininką"⁶².

Iš pradžių, gruodžio 3 (16) d., pasirodė "Lietuvos ūkininko" pranešimas, už redaktorių pasirašytas A. Smetonos, už leidėją - J. Vileišio. Jame

⁵⁴ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 94; J. Audėnas, *op. cit.*, p. 65; A. Smetona, "Vilniaus seimą atsiminus", *Lietuvis*, 1925 11 27, nr. 47, p. 2.

⁵⁵ J. Gabrys, "Lietuvos valstiečių sąjunga", *Lietuvos ūkininkas*, nr. 1, 1905 12 14, p. 10-11.

⁵⁶ Z. Toliušis, Felicija Bortkevičienė, NB, f. 66-13, l. 15-16.

⁵⁷ J. Gabrys, "Lietuvos valstiečių sąjunga", p. 11.

⁵⁸ Nutarimai nuo 14 06 1904 LDP seimo, VUB, f. 1-F614, l. 67-68; Naujas Darbininkas [?], "Naujai išgauta spauda kaipo agitacijos įrankis", *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 42-44; "Varpo" Red. [P. Višinskis?], "Ar galime mės šelpti legališkąją spaudą?" *ibid.*, p. 44-45.

⁵⁹ J. Vileišis, "Pirmieji "Lietuvos ūkininko" numeriai", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49.

⁶⁰ J. Vileišio prašymas Rusijos Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai (1905 01 12), Rusijos CVIA (P), f. 776, ap. 14, b. 264, l. 1.

⁶¹ Liudijimas apie "Lietuvos ūkininko" leidimą. Išduotas Rusijos Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos Jonui Vileišiui (1905 05 18), Rusijos CVIA (P), f. 776, ap. 14, b. 264, l. 16.

⁶² "Lietuvos ūkininko" pranešimas, Vilnius, 1905, J. Zavadskio spaustuve.

buvo nurodyta, jog "Lietuvos ūkininkas" skiriamas Lietuvos darbo žmonėms ir pirmiausia tiems iš jų, kurie žemę dirba bei iš jos gyvena. Per savaitę vieną kartą numatytame leisti laikraštyje buvo žadama visų pirma aptarinėti Lietuvos ūkio, bežemių, valsčių, mokyklų, švietimo reikalus. Gruodžio mėn. pasirodė du "Lietuvos ūkininko" numeriai; pirmasis - gruodžio 14 (27) d. Faktiškai abu buvo redaguoti P. Višinskio ir J. Jablonskio, pastarasis rūpinosi tik laikraščio kalba ir stiliumi⁶³. Savaitraštis buvo leidžiamas iš LDP pinigų, kuriuos aukėjo partijos nariai⁶⁴.

Be abejonės galima tvirtinti, jog, formuojant laikraščio programą, nusvėrė radikalų balsas. Todėl joje išskirtinis dėmesys - bežemiams, atsirado nauja darbo žmonių sąvoka, liudijanti atvirą partijos nusistatymą atstovauti visų Lietuvos žmonių interesams, o visų pirma - gausiausia visuomenės sluoksniui - valstietijai. Kaip tik nuo "Lietuvos ūkininko" pasirodymo LDP atvirai susisiejo su ja. Pirmieji du numeriai, laikantis minėtos programos, laiko dvasią atitiko. P. Višinskio duotas tonas buvo griežtas, pilnas revoliucinio ūpo⁶⁵. Tačiau tai sukėlė partijoje naujus konfliktus. Atsakingi už laikraštį leidėjas ir redaktorius (J. Vileišis ir A. Smetona), netikėdami Rusijos revoliucijos perspektyva ir atsargiai vertindami permainingą Lietuvos būklę, norėjo, kad laikraštis būtų nuosaikesnis, apsiribotų tik kultūriniais bei ekonominiais klausimais ir taip būtų naudingas Lietuvai. Anot jų, P. Višinskio linija buvo pavojinga, ir grėsė laikraščio uždarymas. Kilo naujų aštrių nesutarimų LDP Vilniaus kuopoje. F. Bortkevičienė, J. Bortkevičius P. Višinskį palaikė, o A. Smetona, J. Jablonskis, P. Gaidelionis buvo prieš. Prie šių šliejosi ir aktyviai ginčiuose nedalyvavęs J. Vileišis. 1905 m. gruodžio 24 d. įvykęs kuopos susirinkimas šiuos ginčius paskatino dar labiau. A. Smetona bandė perimti, nors ir nesėkmingai, "Lietuvos ūkininką" į privačią nuosavybę. Be to, siekta sustiprinti kontrolę faktiškam redaktoriui. Nesutikdamas su tuo, o ir dėl sunkios ligos P. Višinskis nuo redagavimo pasitraukė. Nuo 1906 m. pradžios savaitraštį redaguoti buvo paskirta A. Smetonai, o jam padėti - J. Jablonskį. Šalia to paties leidėjo, J. Vileišio, atsakingu redaktoriumi tapo P. Gaidelionis⁶⁶. Neoficialus partijos spaudos organas 1905 m. pabaigoje - 1906 m. pradžioje pateko į LDP nuosaikiųjų rankas.

Taigi "Lietuvos ūkininko" išleidimas tapo naujos konfrontacijos užuomazga partijoje ir padidino visų pirma organizacinės LDP krizės gilėjimo grėsmę, turint galvoje ką tik susikūrusią LVS. Kilo pavojus, jog sąjungoje besitelkiantys jaunieji radikalai, neatlėgus Rusijos revoliuciniam sąjūdžiui, gali nutraukti "autonominius" ryšius su LDP dėl nuosaikiųjų tendencijų stiprėjimo joje.

LDP pirmosios legalios kultūrinės organizacijos. LDP savo veiklą stenėsi legalizuoti ne vien leisdamą "Lietuvos ūkininką", bet ir steigdamą

kultūrinio pobūdžio organizacijas, jungiantis partijos žmonėms į jau susikūrusių draugijų veiklą. Revoliucinių įvykių spaudžiama rusų administracija kiek liberalizavo savo kultūrinę politiką Lietuvos atžvilgiu. 1905 m. tai įgailino kurti lietuviškas draugijas ir, patvirtinus jų įstatus, pradėti legalią kultūrinę veiklą. Atsivėrė galimybės tautiniam-kultūriniam, iš dalies ir politiniam, švietimui ne tik per periodinę spaudą, bet ir leidžiant knygas.

Dar 1905 m. vasario mėn. P. Višinskis Vilniuje pradėjo kurti "Šviesos" bendrovę knygoms leisti. Caro administracija bendrovės įstatus pasirašė 1905 m. gegužės 13 d.⁶⁷ Pagrindiniai "Šviesos" steigėjai buvo 6 asmenys: J. Bortkevičius, A. Domaševičius, P. Višinskis, V. Sirutavičius, V. Putvinskis ir Jokūbas Daumantas. Faktiškai bendrovės reikalus tvarkė P. Višinskis, todėl iki jo mirties (1906 m. balandžio 26 d.) ji sėkmingiausiai ir gyvavo. "Šviesos" leidinių kalbą taisė J. Jablonskis⁶⁸. Bendrovė, be literatūrinių-informacinių (Rucevičius A. *Rugiapiūtė*, 1905; Grinius K. *Šveicarija ir jos kalnai*, 1905), praktinio pobūdžio knygelių (Višinskis P. *Elementorius arba mokslas skaitymo ir rašymo*, 1905 ir 1906; Veitas M. *Apie kiaules*, 1905), leido ir politiniam švietimui skirtą literatūrą (Rusova S. *Kaip bulgarai laisvę įgijo*, I ir II d., vertė P. Bugailiškis, 1905; Višinskis P. *Žmogaus tiesos*, 1905; *Kas tai yra konstitucija*, 1906; *Vaina arba karė*, 1906; *Mūsų reikalavimai - apie žmonių atstovus valdžioje; Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas*, 1905)⁶⁹.

Pabrėžtinai į kultūrinės reikmes buvo nukreipta beveik tuo pat metu (1905 m. sausio 31 d.) J. Jablonskio iniciatyva Vilniuje įkurtos "Aušros" knygų leidimo bendrovės veikla. Pirmoje bendrovėje LDP nariai kooperavosi su socialdemokratais, tuo tarpu šioje - su nuosaikiais liberalais.

⁶³ F. Bortkevičienė, "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, Chicago, 1962, p. 224; V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, IV dalis, t. 1, Kaunas, 1935, skilt. 1603; A. Merkelio pastebėjimas, jog pirmuosius "Lietuvos ūkininko" numerius suredagavo vienas J. Jablonskis, yra nepagrįstas. (Žr.: A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 67.).

⁶⁴ F. Bortkevičienė, "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai".

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 224; A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 67.

⁶⁷ "P. Višinskio laiškas A. Povyliui (1905 05 14)", in P. Višinskis, *Raštai*, p. 553.

⁶⁸ "P. Višinskio laiškas J. Mikuckaitei (1905 02 13)", *ibid.*, p. 545-547 (žr.: pirmą paaiškinimą. K. Grinius savo atsiminimuose klaidingai nurodo, jog P. Višinskis vadovavo "Aušros" knygų leidimo bendrovei, o "Šviesai", jo nuomone, - LSDP nariai (*Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 223).

⁶⁹ "P. Višinskio laiškas M. Zauniūtei (1906 02 19)", in P. Višinskis, *Raštai*, p. 591-594; F. Bortkevičienė, "Povilas Višinskis", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49.

Dvidešimt dviejų bendrovės steigėjų sąrašė, be J. Vileišio, P. Višinskio, J. Jablonskio, J. Bortkevičiaus, A. Smetonos, P. Gaidelionio, buvo įrašyti P. Matulionis, G. Landsbergis, J. Kriauciūnas, Justinas Svilas, D. Malinauskis, P. Klimaitis, Rapolas Paškevičius⁷⁰. Tad minėta orientacija buvo visiškai logiška.

Pavieniai LDP nariai aktyviai prisidėjo prie Vilniuje steigiamų kultūrinių, mokslo draugijų veiklos. 1905 m. lapkričio 23 d., steigiant teatro, muzikos ir meno draugiją "Vilniaus kanklės", į valdybą įėjo J. Vileišis, P. Gaidelionis, o veikloje dalyvavo A. Smetona, L. Gira, P. Butkus⁷¹. Visi jie nenutraukė savo kultūrinės veiklos Vilniaus lietuvių savišalpos draugijoje, kurios įstatais remdamasi 1904 m. sausio 29 d. legalizavosi nuo XIX a. pabaigos slapta veikusi "Dvylikos apaštalu kuopa"⁷². Pasitarimuose dėl Lietuvių mokslo draugijos nuo rugpjūčio 28 d. dalyvavo J. Vileišis ir J. Jablonskis, išrinkti į komisiją draugijos įstatams rengti⁷³. Kaune tarp "Dainos" draugijos steigėjų buvo Motiejus Lozoraitis⁷⁴.

Provincijoje LDP ir socialdemokratų kultūrinę sąjungą ryškiai patvirtino K. Griniaus ir J. Griniuvienės iniciatyva 1905 m. lapkričio 27 d. pradėjusi gyvuoti, bet tais pačiais metais dar nespėjusi legalizuotis Marijampolės "Šviesos" draugija. Steigiamajame susirinkime į valdybą buvo išrinkti: K. Grinius (pirmininkas), Veronika Milčinskaitė (sekretorė), Antanas Staugaitis (kasininkas) ir nariai: J. Skrinska, Varanka, Chmieliauskas. Knygynui-bibliotekai vadovavo J. Griniuvienė⁷⁵.

Draugija buvo kuriama kaip nepartinė, todėl, ją steigiant, dalyvavo ir krikščioniškajai demokratijai pritariantieji. Iki metų pabaigos, nors ir neužsiregistravusi, draugija spėjo nemažai nuveikti. Įsteigė nemokamą mokyklą vaikams, knygynėlius-bibliotekas Marijampolėje ir Gižuose. Mokyklą, kurioje dėstė valdybos narė V. Milčinskaitė, lankė 48 vaikai. Svarbiausias draugijos tikslas buvo švietimas. Tačiau nesutarimų išvengti nepavyko. Antrajame "Šviesos" susirinkime (1905 m. gruodžio 31 d.) daugumai balsavus prieš tikėjimo dalykų dėstymą mokykloje, septyni nariai (A. Staugaitis, Chmieliauskas, Babarskis, Miganskas, Varanka, J. Skrinska, Gavėnas) iš draugijos pasitraukė ir pareiškė su ją kovosią⁷⁶. Draugijos veiklos pikas buvo 1906-1908 m.

Minėtinos ir toliau nelegaliai veikusios G. Petkevičaitės-Bitės, F. Bortkevičienės, Jadvygos Juškytės vadovaujama "Žiburėlio" labdaros draugija bei siekianti panašių tikslų, tik daugiau politizuota "Kankinių kasa". Pastaroji, įsteigta 1903 m. Vilniuje, šelpė caro kalėjimuose laikomus lietuvių politinius kalinius, organizavo jų bylų gynimą. 1905 m. ypač padidėjo lėšų įplaukos iš Amerikos. Pinigai buvo dalijami LDP ir LSDP. Pirmiesiems "Kankinių kasoje" atstovavo F. Bortkevičienė, antriesiems - Filomena Grincevičiūtė. Amerikos lietuvių atstovas buvo J. Šaulys, tuomet gyvenęs Šveicarijoje⁷⁷.

1905 m. ir nuosaikieji, ir radikalieji LDP nariai vienodai aktyviai plėtojo lietuvių kultūrinį gyvenimą, matydami jame modernios lietuvių tautos kūrimosi, politinio lietuvių išsilaisvinimo pagrindą.

Partinės organizacijos požiūriu 1905 m. LDP ir toliau išgyveno gilią krizę. Nuosaikiųjų liberalų telkimas į TLDP, pabrėžtinas LSDP politinis aktyvumas, užkariavęs plačius visuomenės sluoksnius, gilino LDP nuosaikiųjų ir radikalų tarpusavio trintį. Pastarieji, įsitraukdami į varžybas su LSDP dėl platesnės visuomenės - valstiečių - paramos, skaldė partiją iš vidaus. LMS įkūrimas išplėtė partijos ryšį su liaudimi, pagausino jos veiklos priemonių arsenalą, bet organizaciniam sutelktumui nepadėjo, nes LMS precedentu pasinaudoję radikalai sukūrė autonominę LVS.

Jai susikūrus vis labiau buvo matyti naujo savarankiško politinio LDP priešinininko atsiradimo ir visiško radikalų įsivyravimo partijoje, išstumiant iš jos nuosaikiuosius elementus, alternatyva, kurią dar paryškino "Lietuvos ūkininko" išleidimas. LDP organizaciniam sutelktumui perspektyvą teikė vien kultūrinė veikla.

2.2. LDP VISUOMENINĖ-POLITINĖ VEIKLA IR PARTIJOS NAUJŲ PROGRAMINIŲ NUOSTATŲ FORMAVIMAS

Politinių įvykių tėkmę Lietuvoje 1905 m. labiausiai lėmė dvi nelegalios partijos - LDP ir LSDP. Tai didesnių diskusijų nekeltantis ir istoriografijoje įsitvirtinęs teiginys⁷⁸. Tačiau, išskyrus M. Römerį, beveik visur jį už-

⁷⁰ Vilniaus gubernatoriaus pranešimas Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos viršininkui (1905 01 31), Rusijos SRCVA, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1905 m., b. 264, l. 11-12.

⁷¹ V. Maknys, *Lietuvių teatro raidos bruožai*, Vilnius, 1972, p. 118-119; A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 80.

⁷² V. Maknys, *op. cit.*, p. 113-117; "Korespondencijos", *Varpas*, 1904, nr. 5, p. 78.

⁷³ A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 89.

⁷⁴ Kauno gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Policijos departamentui (1905 06 02) (Kartu su juo yra pateiktas "Dainos" draugijos steigėjų sąrašas), Rusijos SRCVA, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1905 m., b. 264, d. 35, l. 10.

⁷⁵ Senapilės "Šviesos" centro komiteto ataskaita už 1905-1906 m. [Rašyta K. Griniaus], LLI, f. 61-187, l. 2.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Z. Toliušis, Felicija Bortkevičienė, NB, f. 66-13, l. 8, 10.

⁷⁸ M. Römer, *Litva*, s. 356; P. Girdzijauskienė, *1905-1907 metų revoliucija Lietuvoje*, Vilnius, 1955; A. Tyla, *op. cit.*, p. 59; Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 378; *Lietuvos TSR istorija*, t. 1; *Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius, 1985, p. 323-332; K. Bielinis, *op. cit.*, p. 364-366.